

Цілком протилежну оцінку «Філософії релігії» М.Боголюбова дав у своїй рецензії С.С. Глаголев. «Книга Боголюбова, - писав він, – являє собою щось поворотне в науці про релігію. Автор шукає нових форм для вираження й нових основ для ствердження старих істин. Він відчуває, що зміст сучасної науки про релігію не можна втиснути в застарілі й розхитані клітки релігійно-філософської термінології, що досі трималися».⁷

Якщо Песоцький вбачав у декларованому Боголюбовим неупередженому, об'єктивному аналізі релігії велику загрозу для християнства, то Глаголев висловив цілком протилежну думку. Він вважав, що «дух толерантності, миру й любові» у Боголюбова не є духом індиферентизму, а книгу оцінював як «цінностно-апологетичну працю». Але на відміну від позиції М.Боголюбова, Глаголев не відкидав апологетичну настанову на філософське осмислення релігії, а навпаки – підтримував. Однак головний акцент на апологетиці рецензент ставив не на полемічній стороні, спрямованій проти ворожих християнству вчень, а на позитивному розкритті й обґрунтуванні цінності християнства в кореляції з різними чинниками науки і культури.

Дискусія навколо книги М.Боголюбова не набула широкого розповсюдження у православній академічній думці, але її характер і зміст дали кілька уроків. Перший – це наявність диференціації на прихильників традиційного погляду на філософію релігії та його критиків. Другий урок дискусії дозволяє припустити можливість започаткування нового етапу в розробці православною думкою проблем філософії релігії у напрямку її перебудови відповідно до змін в інтелектуальній ситуації і науковому житті в Росії і Україні на рубежі XIX – XX ст. Однак події жовтневого 1917 р. перевороту не дозволили реалізуватися такій можливості. Нарешті третій урок полягає в тому, що методологічні проекти, а також праці в галузі філософії релігії з критикою традиційної апологетики, свідчать про реальну можливість для православної думки відмовитися від ворожого ставлення до альтернативних релігієзнавчих учень і перейти на позицію толерантної їх критики.

⁷ Глаголев С. Вказ. соч.- 1916.- № 1.- С. 196.

ПОНЯТТЯ «ТРАДИЦІЙНОСТІ» ТА «НЕТРАДИЦІЙНОСТІ» ХРИСТІЯНСЬКИХ РЕЛІГІЙНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ: ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

Актуальність роботи. Стаття висвітлює проблему визначення понять «традиційних» та «нетрадиційних» для України християнських релігійних систем, з'ясує сутнісні ознаки дихотомії в житті українських Церков. У статті наявна спроба аналізу проблеми поділу християнських релігійних систем на підставі їх ціннісного навантаження та відношення до українства як аксіологічного вияву національного. виокремлено ті ознаки християнських релігійних систем, які впливають на їх оцінку як «традиційних» чи «нетрадиційних».

Метою роботи є спроба означення традиційних і нетрадиційних для України християнських релігійних систем у їх конфесійному вияві та виявленні таких підстав поділу.

Можна назвати ряд сучасних вчених, які займаються дослідженням релігійно-національної ціннісної проблематики. Це – С.Возняк, М.Горяча, А.Колодний, О.Саган, Д.Степовик, Л.Филипович, П.Яроцький та інші.

Базовим критерієм та підставою поділу на традиційні та нетрадиційні релігійні системи, на нашу думку, є **наявність чи відсутність сакрального**. Іншими словами, якщо релігійна система зберігає Духа Святого і передає його через покоління, то вона зберігає традицію. **Святий Дух** в теологічній традиції розуміється як **вияв Абсолюту**, життєтворче начало. Бог-Дух здійснює світову життєву єдність (надає цілісність) онтологічній феноменальності світу і наділеності його смыслом. В загальнофілософському розумінні – це ідеалістичне уявлення про потенціал творчої активності, через дух суб'єкт самоздійснюється завдяки здатності відтворювати себе у предметному світі [Філософський енциклопедичний словник.- К., 2002.- С. 177-178]. В цьому цінність традиції – в єдності поколінь, що об'єднані духом усієї спільноти – «і мертвих, і живих, і ненароджених».

Сама ж традиція виступає як універсальна форма фіксації, закріплення і вибіркового збереження тих чи інших елементів соціокультурного досвіду, а також універсальний механізм його передачі. Традиція детермінує теперішнє і майбутнє засобами минулого. **Наявність Духа Святого є необхідною (проте недостатньою) умовою для визнання релігійної системи традиційною.**

В межах національної чи етнічної релігії душа народу і Святий Дух перебувають в єдності, їхня сакральність взаємопримножується. На думку професора А. Колодного, «історія українства, специфіка його національного буття підтвердили не лише трансцендентність релігії, але й певною мірою нашого етнічного начала» [Колодний А.М., Филипович Л.О. Релігійна духовність українців : вияви, постаті, стан. – Львів, 1996.- С. 6].

Оскільки **час освячує традицію**, робить її легітимною, то чим багатшу вона має історію, тим більші її дух і сила, тим ґрунтовніша її історіософія. При поділі на традиційні та нетрадиційні для нашої країни християнські релігійні системи час служить індикатором, котрий відображає характерність присутності на теренах України тієї чи іншої Церкви, конфесії. **Час – необхідна, але недостатня умова традиційності.**

Окрім часового виміру, до уваги слід брати ареал поширення релігійної системи, глибину та чистоту її проникнення в народ, в його самосвідомість. Цей критерій дає можливість дослідити те, наскільки релігійна система є інкультурована для території України як в цілому, так і регіонально.

Іншими словами, якщо адепт християнської релігійної системи мислить себе як представник українства, тоді Церква, з якою він себе ідентифікує, є традиційною для України, але за умов коли вона освячує душу народу Святим Духом, який діє через неї; а водночас є давньою і надто поширеною на наших землях. Якщо представник українського етносу не ідентифікує себе зі своїм народом, то він перериває традицію його сакральності в естафеті часу. Такий українець за своєю суттю є духовно мертвим. То ж він і намагається «віджити» на чужому ґрунті та прийняти дух чужого народу. І навпаки – іноземець за походженням, котрий визнає і приймає святість українства, є носієм Святого Духа української душі. Як пише ідеолог українського православ'я А.Річинський, «тільки люди розумом убогі, особливо недоумки та ідіоти, позбавлені національних прикмет» [Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – К.-Тернопіль, 2000.- С. 254].

Якщо релігійна система виступає за збереження та примноження національної самобутності українського народу, є носієм його душі та характеру, має свою історію, яка вкорінена в українській землі, є виразником етнічних державотворчих потягів до самоорганізації і самовизначення, сама містить в собі дію Духа Святого, то вона є традиційною для України.

Зважаючи на те, що український народ завжди відзначався релігійною толерантністю і духовним розумінням християнства [Там само. - С. 233], фактично певну претензію на традиційність на території сучасної України мають також і ті релігійні системи, які не є характерними для наших земель як за виникненням (у відносності до часу), так і за основними ідеологічними положеннями, але котрі, уникаючи переслідувань, віднайшли в Україні комфортне середовище свого розвитку завдяки байдужості українців до конфесійних відмінностей [Колодний А.М., Филипович Л.О. Релігійна духовність українців : вияви, постаті, стан.- С. 14].

Зрештою, саме християнство як релігійна система, в певному сенсі, може розумітися як нетрадиційна для України, оскільки була привнесена із охрещенням Русі. Про це активно заявляють прихильники відновлення язичництва [Оріон Я. На роздоріжжі. – Гамільтон-Канада, 1991.- С. 274]. Вони мотивують таке відношення тим, що начебто акт прийняття хрещення перервав духовну пуповину українському народові, яка пов'язувала його із землею, космосом та предками.

Дійсно, за найбільш традиційну для України релігійну систему можна було б вважати таку, що була на наших землях ще до християнізації, проте її історично-соціальна традиція втрачена. Українське язичництво стало певною мірою одним із джерел українського християнства. Вирвати з контексту християнства язичництво і дати йому окреме життя не є ні доцільним, ні можливим.

Варто зазначити, що сам термін «традиційність» співвідносний у часі і не означає «вічності». Традиційність носить історичний характер і, перш за все, говорить про неперервність. Оскільки в Україні язичництво було історично перерване, а теперішня його реанімація не є тим традиційним, автентичним, то воно не може претендувати на традиційність, вказуючи на свою етнічну виразність (носій Душі народу) та хронологічно на свою давність. Так, на наш погляд, ні «Мага Віра», ні «Велесова Книга», ні інші «традиційні язичницькі» джерела не містять стрункої теологічної чи філософсько-релігійної системи. Зовсім інша справа з рідновірними рухами, котрі хоч і не були інституціоналізовані впродовж історії, проте у своєму латентному вимірі зберігають сакральність етносу. На думку професора А. Колодного, «поява численних рідновірських течій відображує саме прагнення певних кіл українства повернутися до витокової релігії етносу» [Колодний А.М., Филипович Л.О. Релігійна духовність українців : вияви, постаті, стан.- С. 175].

Проте, якщо йти за логікою апологетів рідновір'я, то і вся християнська Європа не є традиційно християнською. В цьому відношенні традиційно християнським може бути тільки Ізраїль, проте, відомо, що й там християнство не стало традиційним і розглядалося, швидше, як секта в іудаїзмі, ніж як нова релігійна система. Зрештою, конфлікт між апостолами Петром і Павлом (питання іудеохристиянства) чітко вказує на неповне усвідомлення місії християнства для світу навіть у середовищі найближчих до Ісуса Христа людей. Причина такого непорозуміння полягала, власне, у сприйнятті іудаїзму як «традиційного».

Під традиційними християнськими релігійними системами (Церквами), на наш погляд, перш за все, можна вважати ті, що прямо походять з місії апостолів і їх учнів та є продовженням П'ятидесятниці. Безперервне, з того часу, сходження Духа Святого – Духа-Утішителя і є суттю історіософії Церкви як Містичного Тіла Христа. Ознаками такої Церкви є **єдність, святість, соборність** – єдність сопричастя (вселенськість – католицькість), **апостольськість** – неперервність дії Духа Святого через апостолів і їх учнів. За словами і Водопівця, «Церква – це братерське духовне сопричастя, а також і видима інституція, вона не відповідає лише одній з цих двох істин, а натомість обом разом, що нероздільно поєднані» [Водопівець І. Еклезіологія.- Рим-Львів, 1994.- С. 11].

На жаль, українське християнство не має чітких прямих історичних свідчень, котрі б обґрунтували струнку історіософію християнства на українських землях, як це, для прикладу, мають Єрусалим, Рим, Індія тощо. Маємо тільки невиразну легенду про апостола Андрія з «Повісті врем'яних літ», яка й досі викликає наукові суперечки. Важливо зазначити, що літописець виводить генеалогічну лінію українців від Яфета – сина Ноя, і відповідно веде її аж до Адама [Повесть временных лет. // Памятники литературы Древней Руси. Начало Русской литературы. XI – начало XII века.- М., 1978.- С. 23, 25]. Отже, за літописом українство цілком встановило свою трансцендентність та історіософію.

Безумовно, що українська Церква має свою історіософію. Вона підтверджена джерелами та згаданими в них подіями. До таких можна віднести і діяльність на засланні св. Климента – Папи Римського, і діяльність слов'янських вчителів Кирила та Меодія, і загалом дипломатичні та інші стосунки руських монархів із світовими християнськими державами.

Зважаючи на те, що християнство прийшло на Русь у період ще до розколу Церкви на Східну і Західну в 1054 році, то логічно буде вважати традиційними для України як Східну, так і Західну гілки Церкви, пам'ятаючи про те, що слов'янська Русь не прийняла повністю ні східного, ні західного звичаїв, а намагалася витворити свій власний український обряд [Історія релігій в Україні: у 10 т.- К., 1996-1998.- Т. 1: Дохристиянські вірування; Прийняття християнства.- С. 23]. Обидва напрями в світовому християнстві стали джерелом для української традиції.

Інша річ, що, внаслідок змагання римсько-католицької і візантійської партій політичної еліти Русі, перша з них зазнала поразки, і за основу української обрядовості був узятий візантійський східний обряд. Зрештою, прагнення до окремішності в усьому призвело до розвитку власне Українського Східного обряду, котрий суттєво відрізняється від візантійського, російського чи латинського своїм підкресленням людської природи і близькості Бога [Там само.- С. 23-25]. Створений на ґрунті народного світогляду, він увібрав у себе кращі духовні практики з обрядовості своїх християнських сусідів, а також світоглядно цінні українські язичницькі елементи.

Українське Православ'я цінне тим, що відповідає духові Східних Церков як глибоко містичних, ірраціональних. Сучасний дослідник В.Горський відзначає: «Пізнання істини християнства веде до «просвіщення» людини, яке інтерпретується в християнській традиції насамперед як акт морального вдосконалення» [Горський В.С. Святі Київської Русі.- К., 1994.- С. 67]. Тому, з розвитком християнства, виробляється модель світського праведного життя, котра й зумовила етичний характер не тільки української богословської думки, а й науки та філософії.

Така відстороненість від строгої монашої моделі породила в українцеві «обрядовірство» та «набожність», навіть певний формалізм при одночасному незнанні текстів Святого Письма, нерозумінні символіки обряду чи елементів літургії тощо [Колодний А.М., Филипович Л.О. Релігійна духовність українців : вияви, постаті, стан.- С. 12]. Але ці прояви Київського християнства не мали яскраво виражених категоричних, ксенофобних, фанатичних форм. Більше того, обрядовірство в Україні не було зумовлене «любов'ю до букви», котра вбиває, а до свого етнічного трансцендентного духу. Саме в цих, асимільованих християнством, обрядах, що були носієм народного духу, криється сакральне нашого народу.

Римо-католицьку (Західну) релігійну систему, попри свою нечисельність, також можемо вважати традиційною для України, оскільки в різні періоди та в різних частинах території сучасної України вона була домінуючою й здійснювала суттєві впливи на життя народу, хоч і зіграла, радше, негативну, ніж позитивну роль в українському державотворенні і національному будівництві, представляючи здебільшого інтереси неукраїнської частини суспільства. Українські римо-католики в той самий час підпадали під вплив римського месіанізму. Часто це завдавало шкоди національному.

Окреме місце серед традиційних релігійних систем належить Українському греко-католицизму, котрий виник як спроба уникнення занепаду Православ'я шляхом відновлення єдності з Римським Апостольським Престолом, хоч такого прямого розриву українська Церква не знала, а перебувала в ньому опосередковано. До УГКЦ досі в Україні немає однозначного ставлення, проте саме вона, зберігши традиційну українську обрядовість, піднесла українську Церкву до високого рівня освіти і культури, який є співвідносним із Західною Церквою.

УГКЦ своїм корінням сягає Київського християнства і виникає з православ'я. Власне, вона й залишилась православною і у своєму статусі юридично наближена до первісної Руської Церкви періоду до 1054 року (православний український обряд, єдність з Римом через посередництво Візантійського Патріарха), хоч і має запозичені винятково західні культові практики.

Серед означених традиційних для України християнських релігійних систем суперечки виникають у Православ'ї із-за його конфесійної різноспрямованості в Україні. Хоча есенціально вони дуже близькі, проте дискусії виникають навколо аксіопобудов УАПЦ, УПЦ КП та УПЦ МП.

Історично склалося так, що Московське князівство відчужило собі український етнонім «Русь», в такий спосіб постулюючи свою історіософію через хрещення Русі від Володимира, хоча відомо, що навіть у XVII столітті Московія ще не повністю і не до кінця була християнською [Штепа П. Московство – его происхождение, содержание, формы и историческое развитие.- К., 1998.- С. 39-49; Никольский Н.М. История русской церкви.- М., 1985.- С. 43]. Другим кроком Москви було перенесення Київської митрополії з Києва, а потім отримання та визнання Патріархату від Візантії під тиском військово-політичних факторів і звичних у ті часи подарунків «соболями і жалуваннями» [Колодний А.М., Яроцький П.Л. Історія релігії в Україні: Навч. посібник.- К., 1999.- С.

219]. Маніфестом Петра I від 25 січня 1721 року Московське Православ'я фактично стало «міністерством духовних справ» Москви і засобом ідеологічного впливу на жителів поневолених земель.

Московська Церква є членом Всесвітньої (Католицької) Церкви, є складовою світового Містичного Тіла Христа і має спасаючу силу, її сакраменталії є чинними. Проте за своїми ділами вона є надто далека від справ Христових і більше обслуговує політичні інтереси Москви, аніж дбає про спасіння віруючих росіян. Поняття про божественне призначення російського етносу підміняється нею поняттям про божественність російського імперіалізму.

Сучасне поняття «помісної» Церкви позначає Церкву в межах одного державного утворення (єдність партикулярних Церков), тому офіційна назва УПЦ МП мала б бути принаймні наближена до правди – «Російської Православної Церкви в Україні».

УАПЦ виникла як реакція на руйнівну політику Москви стосовно України і стала виразником української православної. Вона, безперечно, належить до традиційних християнських релігійних систем України, хоч і має невелику історію як суспільна інституція. Факт її окремого існування свідчить про своєрідний план збереження Українського Православ'я від експансії Російської Церкви. Тому УАПЦ пропонується розглядати як варіацію традиційної Української Православної Церкви.

Разом з тим, реформа організації Московської Церкви Петром I не скасована; не засуджені і не скасовані як аморальні деякі інструкції, що досі мають юридичну силу в цій Церкві. Мова переходить у площину національної безпеки, хоч українські спецслужби чомусь з цього приводу мовчать.

Сучасне релігійне життя у зв'язку з ситуацією конфлікту між православними Церквами України видається надто складним, зокрема і в питаннях державотворення. В цій царині центральні проблеми визначив сучасний український вчений А.М. Колодний: «На динаміці свідомості національного «МИ» негативно позначилась підміна національного почуття релігійним, протиставлення релігійного «МИ» національному» [Колодний А.М., Филипович Л.О. Релігійна духовність українців : вияви, постаті, стан.- С. 10].

Попри дискусійність питання УПЦ МП, її можна все - таки віднести до традиційних для України християнських релігійних систем, адже неможливо ігнорувати чисельність цієї Церкви та ті політичні впливи, котрі вона здійснює. Попри це, в аксіоаналізі цієї релігійної системи вищеозначеній проблематиці слід приділити особливу увагу, бо

УПЦ МП є традиційною для України релігійною системою, хоч і не є українською. Висловлюючись образно, вона є «традиційно інородним тілом» для України, оскільки заперечує навіть можливість присутності Святого Духа в українстві.

Беручи до уваги консерватизм, що наявний у структурі українського менталітету, важко віднести протестантські Церкви і рухи в Україні до традиційних, яка б давня їх історія не була, хоча ці релігійні системи є достатньо інкультуровані. Останнє може стати підставою для характеристики їх як «умовно традиційних». З іншого боку, якщо вони й були колись українськими, то нечисельними. В основному – це «імпорт» вільнодумного світогляду, світового євангельського руху. Українці не чинили переслідувань і мирно ставились до протестантизму. Концепція особистісного Бога близька українському духові, але протестантизм несе у собі світовий євангельський дух, не зупиняючись на національному.

Такий стан речей ще не означає, що українському народові взагалі не були притаманні форми вільнодумства, проте вони майже ніколи не виходили за рамки тієї чи іншої релігійної системи [Історія релігій в Україні: у 10 т.- К., 1996-1998.- Т. 1: Дохристиянські вірування; Прийняття християнства.- С. 15]. А безрелігійність загалом є явищем нехарактерним для українства, є явищем привнесеним ззовні. Воно не відповідає народному світогляду українця, його душі [Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості.- С. 48].

До нетрадиційних християнських релігійних систем відносимо також неопротестантські рухи, тобто ті, що не пов'язані з Реформацією, а також сучасні нетрадиційні релігії, культу і секти, що заповнили релігійне поле України. В нетрадиційній релігійній системі зростає «коефіцієнт присутності» віруючого в общині, він задіяний прямо, захоплюється до лідерства, в тому числі і в богослужінні. У такий спосіб він реалізує себе та свої очікування. С.Дж.Максвелл стверджує, що «Бог розглядає людину як інвестор», і, тому, для Нього не є істотними людські помилки чи невдачі, а передусім – розвиток і досягнення [Максвелл С. Джон. Будь всем, кем ты можешь быть.- К., 2005.- С. 57]. Проблеми традиційного християнства, як правило, не пов'язані з якимось особливим наповненням «нетрадиціоналів» чи кризою «традиціоналів», а насамперед – з наявністю чи відсутністю методів до самоактуалізації особистості в межах релігійної системи, їх простоти у розумінні, використанні та символізмі.

Криза церковно-релігійного життя, про яку сьогодні говорять, має свої явні й приховані сторони. Наявна вона тому, що деякі Церкви не завжди готові впроваджувати новітні форми служіння, спілкування,

виховання всередині своїх громад. Церкви не можуть дозволити собі інституціонально бути мобільними на рівні «нетрадиціоналів» (з об'єктивних і суб'єктивних причин). Представники такох Церков часто-густо втрачають моральний авторитет у своїх вірних, про що писали ще українські класики [Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні.- К., 1992.- С. 153-155]. Втрата цінності в традиції є зупинкою руху, неможливістю розвиватися. Такий стан речей часто веде до профанації, меркантилізму, симонії тощо. М.Бердяєв вважає, що «нет нічого легше, як показати, что история Церкви и вообще христианства, есть в значительной степени история человеческих грехов, измен, падений, бессовестного конформизма» [Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма.- М., 1990.- С. 142].

Передовсім криза релігійності спостерігається на особистісному рівні. Незважаючи на оптимістичну статистику, сучасний релігійний світогляд українського віруючого втрачає ознаки традиційного Східного ірраціоналізму, містицизму. Втрата смислових компонентів в ритуальній формі буття автентичної традиції редукує її до рівня звичаю.

Висновки. Таким чином, враховуючи вищезначені підстави поділу християнських релігійних систем на традиційні та нетрадиційні (наявність сакрального – Духа Святого в релігійній системі, що також виражає трансцендентність етносу; багата історія релігійної системи, що мислиться в часі і в ньому здобуває смисл; ареал поширення релігійної системи, глибина та чистота проникнення в душу народу), можна зробити наступний висновок: **неопротестантські рухи, течії чи, тим паче, новітні релігії, культу і секти християнського спрямування, хоч вони і не є співмірні за своїм змістом чи формою між собою, не можуть входити в предметне поле поняття «традиційних» для України християнських релігійних систем.**

Традиційними для України християнськими релігійними системами є православ'я у своєму церковному різноманітті, греко-католицизм та римо-католицизм, причому останній та УПЦ МП можуть бути означені як умовно традиційні. До умовно традиційних можемо віднести й класичних протестантів, зважаючи на чисельність громад, але це питання потребує ще додаткового вивчення.

Вищезазначені підстави поділу на традиційні чи нетрадиційні християнські релігійні системи не вичерпуються даним переліком. Він потребує доповнення і теоретичної апробації.